

III. Murad'ın Siyasası Bağlamında Sadaret Makamı: Sokollu Mehmed Paşa Örneği

The Grand Vizierate in the Context of Murad III's Politics: The Case of Sokollu Mehmed Pasha

Mehmet Barman

İ. Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
Doktora Programı Öğrencisi, İstanbul,
Türkiye,
barmanmehmet@outlook.com,
ror.org/05j1qpr59

Öz: Fatih'in İstanbul'u fethiyle beraber Osmanlı hanedanlığı yönetim paydaşları bağlamında da yeni bir fasılaya evrildi. Zira Fatih, kuruluş yıllarının aksine hanedanlığın yeni yönetici paydaşlarını (vüzerâ ve asker) daha ziyade devşirmeler içerisinde belirlemekteydi. Hanedanlığa daha müstakil hareket etme kabiliyeti kazandırmak için kanun ve nizamnamelerle desteklenen yeni yönetici paydaşların (merkezi hükümetin) ilerleyen yıllarda yönetim süreçlerindeki etkileri artmış ve Kanuni dönemine geldiğinde daha da güçlenerek padişahın dahi günlük siyasetini sınırlayan bir potansiyele ulaşmıştı. Nitekim Kanuni çıktığı Sığetvar seferinde vefat edince tahta davet edilen oğlu II. Selim, merkezi hükümetin icapları doğrultusunda tahta oturmuş ve vaziyet bir anlamda dönemin sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa'nın tasarrufuna bırakılmıştı. Bu tasarruf, hanedanlık bağlamında Fatih'in kullardan oluşturduğu merkezi hükümetin başlangıçta tasarlanan rasyonalitesini kaybettiği anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla II. Selim'den sonra tahta çıkan ve daha babasının şehzadeligi yıllarından beri merkezi hükümetin bu baskın pozisyonunun farkında olan III. Murad, merkezi hükümetin ulaştığı bu güçten rahatsızlık duyacak ve merkezi hükümetin başat aktörü sadrazamlara karşı tavır takınarak, sadaret makamının kurumsallaşmış gücünü zayıflatmaya çalışacaktı. Bu amaçla yönetici paydaşlarını kuruluş yıllarında olduğu gibi yerel elitlerinden yahut kul sistemi içerisinde siyasasına uygun yeni aktörler üzerinden belirleyen III. Murad, Kanuni zamanından beri bir güç unsuru olarak beliren mevcut sadrazam Sokollu'yu hedef alacak ve onun şahsında temerküz eden gücü, hanedanlık lehine kırmaya çalışacaktı. Yapılan bu çalışma, merkezi hükümetin (vüzeranın) önemli ve güçlü bir aktörü olan Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı yapılan mücadeleyi, onun merkez-çevre ilişkisinin önemli bir temsilcisi olan Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idamını ve dönemin sadrazamlarının padişah otoritesi karşısındaki pozisyonlarını III. Murad'ın siyasası (yönetim anlayışı) ekseninde irdelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: III. Murad, Sokollu Mehmed Paşa, Saray, Hizip, Sadaret

Abstract: With the conquest of Istanbul by Mehmed the Conqueror, the Ottoman dynasty's underwent a significant transformation in terms of governance stakeholders. Unlike in its early years, Mehmed II began selecting the new administrative elites (viziers and military leaders) predominantly from among the devşirme. To grant the dynasty greater independence in its actions, these new administrative elites, supported by laws and decrees, grew increasingly influential in governance processes over time. By the reign of Suleiman the Magnificent, their power had expanded to the extent that even the sultan's daily political decisions were constrained. For instance, when Suleiman passed away during the Szigetvar campaign, his son, Selim II, was invited to the throne in accordance with the requirements of the central administration. In practice, however, authority was largely left in the hands of Sokollu Mehmed Pasha, the grand vizier of the time. This shift signified that the central administration, originally designed by Mehmed II to operate on a rational basis through devşirme officials, had deviated from its initial purpose. Recognizing this, Murad III, who ascended to the throne after Selim II, was acutely aware of the dominant position of the central administration, a dynamic he had observed since his years as a prince. Discontented with the power amassed by the central administration and its leading figures, the grand viziers, Murad III sought to weaken the institutionalized authority of the grand vizierate. To this end, he began appointing administrative stakeholders from either local elites or individuals from within the kul system, aligning them with his political vision, much like during the early years of the dynasty. One of his primary targets was Sokollu Mehmed Pasha, whose centralized power Murad III aimed to dismantle in favor of dynasty's interests. This study examines Murad III's struggle against Sokollu Mehmed Pasha, a prominent and powerful figure of the central administration, alongside key events such as the execution of Buda Governor Mustafa Pasha, an important representative of the center-periphery relationship, and the evolving positions of grand viziers in relation to the sultan's authority, all within the framework of Murad III's political approach.

Keywords: Murad III, Sokollu Mehmed Pasha, Palace, Faction, Grand Vizierate

Geliş Tarihi/Received: 21.01.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 01.05.2025
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
02.06.2025

Extended Abstract

In the early years of the Ottoman dynasty, the governance stakeholders were primarily composed of the Ahi (brotherhood) and the local elites of Anatolia. This required a relative dependency on these groups and limited the dynasty's ability to act independently. With the conquest of Istanbul, Sultan Mehmed the Conqueror sought to strengthen the dynasty's ability to act independently and support centralization by appointing new administrative stakeholders (the Central Government) from the slave class of (devshirme), who had no power networks behind them. While this new administrative class of devshirme was intended to provide more loyal administrators to the dynasty, the system ultimately resulted in the administrators threatening the sultan's authority. The influence of these new stakeholders, strengthened by Mehmed's laws and regulations, increased over the years, and by the end of Sultan Suleiman the Magnificent's reign, they had become a power that limited even the sultan's authority, losing the initial rationale designed by Mehmed. Consequently, after the death of Sultan Suleiman, his son Selim II ascended to the throne under the influence of these powers, and although there were various problems between his close associates and the central government forces, the tensions were ultimately resolved with the confirmation of the central government forces' positions. Observing this power from his years as a prince, Murad III arrived in Istanbul with a political program when he ascended to the throne after his father's death. Murad III's political program aimed to challenge the power that caused the death of Prince Mustafa and defeated Prince Bayezid on the battlefield, subjecting his father Selim II. In other words, it aimed to relatively pacify the central government stakeholders, who emerged with Mehmed's practices and narrowed the political capabilities of the dynasty. Murad III had to implement this political program gradually rather than sharply, given the state of the government. Changing an established order that had been in place for half a century was not easy. Our opinion is that Murad III's policy did not change the order entirely but partially. He tried to achieve this change through new actors who accepted his policy from within the existing order or local elites, as in the founding years. Therefore, he targeted the existing stakeholders of the central government (the viziers, the military and the ulema), and these stakeholders, whose comfort zones were disrupted, resisted Murad III's policy. As a result, Murad III's reign witnessed significant struggles between the representative of the central government and the new actors he identified in line with his policy. Although Murad III's structural moves did not fully achieve the desired change, they would lead to new political developments in the 17th century.

Despite Murad III's desire to implement his political program, he faced the reality of Sokollu Mehmed Pasha, an important and powerful representative of the central government. Sokollu Mehmed Pasha, who began his tenure as grand vizier in the last years of Sultan Suleiman the Magnificent, had woven a network of dominance throughout the country with his supporters and appointed his relatives or close associates to the most significant positions in the state. For example, his cousin Mustafa Pasha served as the governor of Buda, his son Hasan Pasha as the governor of Damascus, and his other cousin Derviş Pasha, the brother of Mustafa Pasha, as the governor of Diyarbakir. Additionally, through his wife İsmihan Sultan, the daughter of Selim II, he had connections to the palace. Dominating the country from east to west with the networks he established, Sokollu had even exiled or executed the close associates of Selim II, filling every significant position with his relatives and associates. To implement his political program, Murad III needed to suppress Sokollu Mehmed Pasha, who had reached such a level of power. Therefore, Murad III targeted Sokollu and initiated several actions against him. The first action was the execution of the steward of his close associate, the writer of official documents, Feridun Ahmed Bey. Later, Feridun Ahmed Bey himself was dismissed from his position as nişancı (chief secretary) and sent away from Istanbul. Feridun Ahmed Bey was sent to govern the sanjaks of Semendire and later Köstendil, and only after Sokollu's death was he able to escape exile and return to Istanbul as the nişancı in 1581. It is noteworthy that Feridun Ahmed Bey, who previously had not received much attention when he presented his famous work "Münşeâtü's-Selatin" to Murad III, was reappointed after the death

of Sokollu, representing a particular mindset. The second of action against Sokollu and his faction was execution of Mustafa Pasha, the governor of Buda. This action, carried out by Ferhad Pasha, who would later become a significant actor in Murad III's political program, dealt a heavy blow to Sokollu while also solidifying Ferhad Pasha's position. Although Sokollu Mehmed Pasha, increasingly isolated in Murad III's policy, made some moves against Murad III's political circle, he could not achieve any results, and his sphere of influence continuously shrank until he remained grand vizier until his assassination in 1579.

By weakening the institutional power of the grand vizierate personified by Sokollu Mehmed Pasha, Murad III aimed to shape the power resulting from the absolute deputy position of the grand viziers within the axis of the dynasty and prevent it from surpassing the sultan's authority. Although these interventions against the powerful representatives of the central government were criticized by contemporary chroniclers and later advice writers, Murad III's interventions led to a new phase in the dynasty's politics. Murad III resulted in the palace circle gaining power, and the capital witnessed power struggles between the palace and the central government circles. Ultimately, the process continued to evolve in favor of the grand vizierate, particularly with the Köprülü viziers. In this sense, Murad III's policy of weakening the central government through figures like Sokollu Mehmed Pasha and other viziers was a turning point in Ottoman politics.

1. Giriş

Osmanlı hanedanlığının kuruluş yılları sürecine bakıldığında daha ilk zamanlarda Osman Bey'in, Ahilerin ve Anadolu yerel güçlerinin desteğini aldığı, kendisinden sonra tahta oturan padişahların da aynı surette hareket ettikleri görülür.¹ Bu durum o yıllarda Osmanlı hanedanlığına birtakım avantajlar sunarken, [Örneğin; Ankara savaşından sonra bozulan devlet nizamını, on bir sene süren mücadele sonunda Çelebi Mehmed'in tekrar tesis etmesinde yerel güçlerin merkezi Osmanlı yönetiminden yana tavır alarak devletin toparlanmasına katkı sunmaları gibi. (İnalcık, 2003, s. 25)] birtakım dezavantajları da barındırmaktaydı. Bu dezavantajların başında kuşkusuz hanedanlığın müstakil hareket etme kabiliyetinin sınırlandırılması geliyordu. İşte Fatih'in İstanbul'u fethiyle beraber Osmanlı hanedanlığını görece daha müstakil hareket etme kabiliyetine kavuşturmak için farklı bir çözüme yöneldiği görülür. Fatih'in yöneldiği bu çözüm, daha ziyade İstanbul merkezli bir merkezileşmeyi kapsamaktaydı. İstanbul eksenli merkezileşme çözümü, kul taifesine dayanan bir idari yapının pekiştirilmesini ve Anadolu yerel güçlerine Osmanlı hâkimiyetinin kabul ettirilmesini hedefleyen bir dizi yenilikler içeriyordu (Barkey, 1999, s. 30). Fatih'in merkezîyetçiliği desteklemek ve hanedana karşı meydan okumaları dengelemek adına geliştirdiği yeniliklerden biri olan söz konusu kul taifesine dayalı yapıyla her ne kadar hanedana mutlak anlamda sadık hizmetkârlar arzu edilmiş ise de sistem sonunda sultanların da otoritesini tehdit eder hâle gelmişti (Abou-El- Haj, 2011, s. 18). Zira Anadolu'nun yerel elitleriyle paylaşılan güç, Fatih'le beraber arkasında herhangi bir güç ağı olmayan kullarla paylaşılmış ve merkezi hükümet (vüzera ve askerler) bu kullardan oluşturulmuştu. Kullardan seçilen merkezi hükümet, ulema sınıfı ile de tahkim edilmiş ve Kanuni zamanına gelindiğinde söz konusu vüzera, asker ve ulemadan mürekkep merkezi hükümet daha mütekâmil bir şekle bürünmüştü. Öyle ki II. Selim, söz konusu merkezi hükümetin icaplarına göre hareket etmek zorunda kalmıştı (Kunt, 2012, ss. 78-90). Oğlu III. Murad ise hanedanı tehdit eder hale gelen yahut hanedanın önüne geçen bu söz konusu merkezi hükümetin paydaşlarına tavır takınarak onların bu vaziyetini hanedanlık lehine baskılamaya çalışacaktı.

2. III. Murad'ın Siyasası

Fatih'ten beri süregelen yeni yönetici paydaşlarının gücü, Kanuni dönemine gelindiğinde belirtildiği üzere daha mütekâmil bir şekle evrilmişti. II. Selim örneğinde olduğu üzere Padişah'ın önüne geçen bu gücü, III. Murad tekrar dizayn ederek baskılamak istedi. Esas itibarla III. Murad'ın yapmak istediği,

¹ İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı padişahlarının Fatih Sultan Mehmed devrine kadar başına buyruk birer hükümdar olmadıklarını her ne kadar aralarındaki rekabetten istifadeyle onları cezalandırsalar da vezir ve beylerin ittifakıyla seçildiklerini ve onların nüfuzlarına tâbi olduklarını belirtir (Uzunçarşılı, 2014, s. 37).

Şehzade Mustafa'nın ölümüne sebep olan² ve Şehzade Bayezid'i savaş meydanında bertaraf ederek II. Selim'e boyun eğdiren merkezi güce, bir meydan okumaktı. Bu meydan okuma, gücün saray merkezli tekrar tanımlanmasını ve merkezi hükümetin ulaştığı gücün kırılarak hanedanın kendine yeni bir pozisyon belirlemesini hedefliyordu.

Kanuni'nin oğulları Şehzade Selim ve Bayezid arasında yaşanan taht kavgasının hanedanlığı zora sokan dramatik sonuçlarından sonra büyük şehzadenin sancağa gönderilmesi uygulamasına gidilmişti. Bu uygulama, bir taraftan taht kavgalarının ortaya çıkardığı dramatik sonuçların izalesine yönelikken diğer taraftan Osmanlı merkezileşmesinin yerleşik halinin kazandığı ritimle de ilgiliydi. Doğrusu, Kanuni'nin şehzadeleri arasında yapılan mücadele örneğin; Anadolu'nun hoşnutsuz gruplarını etrafına toplayan Şehzade Bayezid lehine sonuçlanacak olsaydı; Şehzade Selim veliahtlığını, Kanuni tahtını, kapıkulu ve ocaklı ricalinin de görece imtiyazlarını kaybetme ihtimali vardı. Dolayısıyla bu mevcut düzenin değişimi, gücün tekrardan yapılması demektir. Hem mevcudun konsolide edilmesi hem de merkezi hükümetin hâlihazırının icapları; en büyük şehzadenin tahta çıkarılması gerekliliğini doğurdu. Bir başka ifadeyle, merkezi hükümet hem şehzadelerin şahsında temerküz edebilecek güç odaklarını sınırlandırmak hem de söz konusu taht kavgalarının olumsuz sonuçlarını bertaraf etmek için ilk defa III. Murad ile başlayan söz konusu büyük şehzadenin sancağa gönderilmesi uygulamasını başlattı.³

Babası II. Selim'in Saruhan sancakbeyliği sırasında H. 953/ M. 1546'da Manisa'nın Bozdağ yaylağında dünyaya gelen III. Murad'ın annesi asıl adı Cecilia Baffo olan Nurbanu Sultan'dır (Kütükoğlu, 1979, s. 615; Danişmend, 1948, s. 321; Baykal, 1982b, s. 1). Küçük yaşta Aydın-ili sancak beyliğine tayin edilen III. Murad, babasının 1558'de Karaman Eyaleti'ne nakli üzerine ona eşlik etti ve kendisine Akşehir sancakbeyliği verildi. Babası Şehzade Selim ve amcası Şehzade Bayezid arasında taht mücadelesi için yapılan savaşta, Konya kalesinin muhafazası için görevlendirildi (Kütükoğlu, 2020, s. 172). Savaşın sonunda babasının tek varis olarak kalması üzerine büyük babası Kanuni Sultan Süleyman, ona muhabbetinden dolayı İstanbul'a çağırdı ve uzunca bir zaman yanında alıkoyduktan sonra bol para ve değerli hediyeler vererek onu tekrar babasının yanına gönderdi. (Akıllı, 2008, s. 25; Baykal, 1982b, s. 1; Kütükoğlu, 2020, s. 172). Kanuni'nin bu hamlesinin Şehzade Selim'e karşı bir manevra olduğunu belirtir. Hakikaten de bu manevrayla Kanuni, Selim'e tahtın tek varisi olmasına rağmen alternatifsiz olmadığını açıkça göstermekteydi. Bu manevra dahi gösterir ki Selim'in etrafı tam olarak çevrelenmiş bir vaziyetteydi. Merkezi otoritenin zayıf bir ihtimalde olsa herhangi bir olumsuzluğa meydan vermemek için Şehzade Selim'i kontrol altında tuttuğu anlaşılmaktadır.⁴

Nitekim babasının Kütahya valisi olmasının ardından, kendisi de Manisa sancak beyliğine görevlendirilmiş ve padişah oluncaya kadar bu görevde kalmıştı. Peçevi, Sultan III. Murad'ı tanımlarken: *"Yaradılıştan çok zeki, uyanık ve bilgili olup sözcüklerin ruh ve anlamlarını bütün incelikleriyle bildiğini; beyit ve şiirlerinde, tutum ve davranışlarında tasavvufa yatkın, her sözü vahdet-i vücudu ispatlar nitelikte, güzel söz söyleme ve zarif yazma yeteneği uçsuz bucaksız olduğunu"* belirtir (Akıllı, 2008, s. 26; Baykal, 1982, s. 1; Peçuyulu, 1570/1970, vr. 180b). Jacopo Ragozzoni'nin 1571 tarihli raporuna göre de III. Murad; yetenekli, iyi eğitim görmüş, dinine son derece bağlı, babası ve diğer ileri gelenler tarafından çok sevilen

² Şehzade Mustafa'nın niçin boğdurulduğunun bir yorumu için bkz., (Atçıl, 2020).

³ Söz konusu bu uygulama oğlu III. Mehmed'le sınırlı kaldı. III. Mehmed'den sonra yerine geçen oğlu I. Ahmed celali fetreti sebebiyle sancağa gönderilmemiş ve ondan sonra yeni padişah, ekber ve ersed uygulamasıyla belirlenmiştir.

⁴ Öte yandan M. Feridun Emecen, III. Murad'ın yaklaşık iki buçuk yıl sarayda kaldığını tahmin etmektedir ve bu müddet zarfında 13-14 yaşlarında olan III. Murad'ın, sarayı yakından tanıyarak büyük ihtimalle saraydaki hiziplerin ve güç odaklarının da mahiyetinin farkına vardığını belirtmektedir. (Emecen, 2021, ss. 13-30). Emecen'in bu ihtimalinin isabetli olduğunu düşünmekle beraber III. Murad'ın sadece saray hayatı değil şehzadeler savaşı gibi yaşanan diğer bütün süreçlerin de farkında olduğunu zira bu süreçlerde aktif rol aldığını bilmekteyiz. Ve hatta III. Murad'ın siyasasını, Kanuni'nin şekillendirebileceği ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz. Bu kanaat, Fatih'ten beri süregelen yeni yönetici elitlerinin gücünün Kanuni döneminde daha da mütekamil bir şekle büründüğü gerçekliğiyle çelişmez. Fakat hanedanın siyasasını sınırlandırma potansiyeline ulaşan bu söz konusu gerçeklikten Kanuni'nin de bir taraftan rahatsızlık duymaya başladığını gösterir. Zira merkezi hükümet temsilcilerinin Kanuni zamanında müteakıl bir şekle bürünmeleri Kanuni'ye rağmen değil dönemin siyasi ikliminin doğurduğu zarurete binaendir.

bir şehzadeydi⁵ (Kütükoğlu, 2020, s. 172). Kanuni'nin sağlığında 1562 yılında Manisa sancağına gönderilen Şehzade Murad, babası II. Selim'in ölümünü, veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın yolladığı Hasan Çavuş'tan öğrendi ve İstanbul'a davet edilmesi üzerine maiyetinden yakın adamlarını da yanına alarak Manisa'dan derhâl yola çıktı. Mudanya iskelesine geldiğinde kendisini almak için gönderilen kadırgaya rastlayamadığından fırtınaya rağmen iskelede bulunan Nişancı Feridun Ahmed Bey'e ait bir gemiye binip, zor bir yolculuktan sonra Sarayburnu'na ulaştı ve burada Sokollu Mehmed Paşa'yla buluşarak gece yarısı saraya girdi. ⁶ Ertesi gün H. 8 Ramazan 982/ M. 22 Aralık 1574'te, babasının ölümü ve kendisinin tahta cülûsu resmen ilan edildi (Çerçi, 2000a, s. 226; İpşirli, 1989a, s. 99; Lokman, 1973, vr. 88b). III. Murad, tahta oturduğunda devletin hâlihazırdaki durumunun farkındaydı. Zira o, daha ilk yıllarından beri merkezi hükümetin ulaştığı seviyeyi gözlemlemekteydi⁷ ve babasının cülusunda merkezi hükümet ile yaşanan gerilim örneğinde olduğu gibi merkezi hükümetin bu baskın pozisyonunu muhtemelen şehzadelik yıllarında da musahipleriyle tartışma konusu yapmıştı. Dolayısıyla III. Murad, tahta oturmak için İstanbul'a hareket ettiğinde uygulamak istediği bir programla geldi. Bu programın içeriği, merkezi hükümetin hanedanı zorlayan gücünün kırılarak tekrar padişah eksenli bir yapılandırmaya büründürülmesiydi. Çünkü söz konusu yapı, padişaha fazlaca bir alan bırakmayarak Fatih zamanında tasarlanan rasyonelitesini kaybetmişti. Fakat III. Murad söz konusu siyasi programını, devletin aldığı hâl itibarıyla ataları gibi keskin değil tedricen uygulamak zorundaydı. Zira yarım asırdan beri süregelen yerleşik düzenin birden değiştirilmesi kolay değildi. Zaten iddiamız da III. Murad siyasasının düzeni tümünden değil kısmen değiştirdiğidir. Ancak III. Murad'ın bu yapısal hamleleri her ne kadar hedeflenen değişimi tam olarak gerçekleştirme de 17. yy'da yeni politik gelişmeler doğuracaktı.

3. III. Murad'ın Sokollu'yu Sindirme Politikaları

II. Selim'in cülusuyla birlikte İstanbul'da saray ve merkezi hükümet arasında bir gerilim söz konusu idi. Bu gerilim, her ne kadar merkezi hükümetin başat unsuru Sokollu'nun vaziyete hâkim olup, merkezi hükümetin diğer paydaşlarının da (asker ve ulema) konumlarının teyit edilmesiyle çözülmüş ise de III. Murad'ın saltanatında tekrar ivme kazanmıştı. Zira Sokollu'nun söz konusu vaziyete hâkimiyeti, III. Murad'ın şekillendirmeye çalıştığı yahut onun uygulamalarının bir tezahürü olan yeni siyasi düzen ile uyuşmamaktaydı. Yani III. Murad, baskın bir hükümet taraftarı değildi. Dolayısıyla Kanuni'nin saltanatının ortalarından beri sadrazam merkezli iyiden iyiye beliren gücü, saray merkezine kaydırarak sadrazamın kurumsallaşmış gücünü kırmak istiyordu. Bu anlamda siyasi programını gerçekleştirmek için harekete geçen III. Murad, Kanuni'nin son yıllarında başlayan sadaretiyle bütün memleketi taraftarlarından oluşan bir hâkimiyet ağı ile örmüş⁸ olan mevcut sadrazam Sokollu Mehmed Paşa gerçekliğiyle karşı karşıyaydı. Zira devletin en mühim makamlarında onun akrabası yahut adamları vardı. Budin Beylerbeyliği'nde amcaoğlu Mustafa Paşa, Şam Beylerbeyliği'nde oğlu Hasan Paşa, Diyarbakır Beylerbeyliği'nde diğer amcaoğlu Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın kardeşi Derviş Paşa vardı ve üstelik II. Selim'in kızı olan eşi İsmi-Han Sultan vâsıtasıyla sarayla da bağlantılıydı (Danişmend, 1950, s. 28). Kurduğu ağlarla memleketi doğudan batıya tasarruf eder vaziyette olan Sokollu, II. Selim'in dahi yakın adamlarını muhtelif yerlere sürerek, bazılarını da idam ettirip her tarafa kendi akrabasıyla adamlarını doldurmuştu. Sokollu'nun vaziyete bu denli hâkimiyeti, kendisini öven müverrihler tarafından bile tenkit edilmekteydi.⁹ Peçevi bu durumu şöyle izah ediyor:

⁵ Uzunçarşılı'nın (2009, s. 114) III. Murad'ı zayıf iradeli, resen direktif vermekten aciz, muhtelif tesirler altında hareket eden bir hükümdar olarak tanıtmayı, Sultan'ın hayatı ve faaliyetleriyle bağdaşmamaktadır. Bu söz konusu kanaat, patronluğunu merkezi hükümet yanlılarının yaptığı entelektüel çevrelerden sadır olup, tarihi hadiselerin seyrine uygun düşmemektedir.

⁶ III. Murad'ı almak için gönderilen kadırganın orada bulunamaması ve III. Murad'ın, Sokollu'nun eski sır kâtibi Feridun Ahmed Bey'e ait bir gemiyle payitahta gelmesi oldukça dikkat çekicidir.

⁷ Şehzade Selim'in 1558'de Karaman valiliğine nakli üzerine, Şehzade Murad'a da Akşehir sancak beyliği tevcih edilmiş ve Konya ovasında babasıyla amcası arasında vuku bulan muharebe esnasında, Konya kalesi muhafazasında bulunmuştur (Kütükoğlu, 1979, s. 614).

⁸ Fleischer (1996, s. 47), bu durumu "İntisap İmparatorluğu" olarak tanımlamaktadır.

⁹ "...kendü akraba ve müte'allikatın ilerü çekdüğinden gayri a'dası dahi, bir 'aybın gıpta yol bulmadı". (Yılmaz, 2005, s. 65). "Düşmanları bile kendi akraba ve yakınlarını yüksek mevkilere getirmekten gayri bir kusurunu bulamadılar." (Baykal, 1982a, s.

“Sadrazam Uzun Mehmet Paşa Rahmetli Sultan Selim Han Hazretlerinin ağalarından Ömer Ağa ve Ferhad Ağa adlarındaki yakınlarını türlü bahanelerle devletin başkentinden sürmüş, belki de bu geçici hayattan büsbütün ayırmıştı. Kimi ağaları da yeni padişahın tahta çıkışında mesleklerinde ödüllendirmeyip hakaretle küçük düşürmüş rütbelerini indirmişti. Bu nedenle padişahın yakınları kendilerini güven altında görmüyorlardı. Sultan Murad henüz sancakta iken sadrazamın aleyhine konuşmaktan geri durmuyorlar, Padişahın yakınında olmamızı çok görerek her birimizi çeşitli bahaneler ile başkentten uzaklaştırır diye hoşnutsuzluklarını açığa vuruyorlardı”. (Akıllı, 2008, s. 28; Baykal, 1982b, s. 4; Peçuylu, 1570/1973, vr. 181b).

III. Murad, Sokollu’nun söz konusu gücünün farkındaydı ve daha ilk andan itibaren ona karşı emniyetsizlik duymaktaydı ve etrafındaki Sokollu muhaliflerinin sürekli telkinleriyle de bu güvensizlik günden güne şiddetlenmekteydi. Sokollu’ya karşı muhalifler arasında III. Murad’ın yakın adamlarından; Hoca Sadeddin Efendi, İsfendiyaroglu Şemsi Paşa, Defterdar Kara Üveys Paşa, Rumeli Kadiaskeri Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi, Babüssaâde Ağası Gazanfer Ağa, Şeyh Şüca ve haremi idare eden Raziye Kalfa bulunmaktaydı (Kütükoğlu, 2020, s. 172; Danişmend, 1950, s. 1). Sokollu’ya karşı çok kuvvetli bir muhalefet cephesi teşkil eden bu aktörlerden Rumeli Kadiaskeri Kadızâde Şemseddin Ahmed Efendi, Padişaha sürekli: *“Vezire itimad etmemesini, yükselttiği kişiler ya kendi yakınlarıdır ya da rüşvet aldığı kimselerdir. Elbette kötü bir niyeti vardır”*¹⁰ gibi telkinlerde bulunuyordu. Bu telkinlerin sancaktan beri süregeldiği anlaşılmaktadır. İşte, III. Murad, hem sancaktan beri süregelen yakın adamlarının telkini hem kendisine siyaset yapacağı alan açma düşüncesi ve hem de gücü çevreden merkeze çekebilmek amacıyla Sokollu Mehmed Paşa’yı hedef aldı. Zira III. Murad, memleketi bu denli tasarrufunda bulunduran bir güç ile uygulamak istediği padişah merkezli bir politikayı gerçekleştiremezdi. Dolayısıyla III. Murad, Sokollu’nun bu gücünü kırıp mevcut siyasi arenayı dağıtmak için bir dizi faaliyete girişti.

III. Murad’ın bu anlamda ilk faaliyeti, Sokollu’nun yakın adamı münşeât yazarı Feridun Ahmed Bey’in kethüdasını astırmak oldu. Daha sonra Feridun Ahmed Bey’i de nişancılıktan azlederek İstanbul’dan uzaklaştırdı. Feridun Ahmed Bey, Semendire daha sonra Kösdendil sancak beyliklerine gönderildi ve ancak Sokollu’nun ölümünden sonra mahkûmiyetten kurtularak Nişancılık göreviyle 1581’de İstanbul’a davet edildi (Aykut, 2004, s. 285). Feridun Ahmed Bey, III. Murad’ın söz konusu tavrını daha evvelce sezinlemiş olsa gerekti. Zira *“Münşeâtü’s-Salâtîn”* isimli meşhur eserini III. Murad’a sunduğunda, III. Murad esere fazlaca itibar etmemişti. Hatta Selânikî buna hayretle: *“Bî-bedel ü bî-nazîr olduğunda kat’a kimesnenün şübhesi olmayup, pesendîde-i âlem oldu. Velâkin çendân mu’teber olmaduğı, mukabelede hürmet ü izzet olunmaduğundan ehl-i ruzgâr te’essüf ü hayrette kaldığını”* belirtir (İpşirli, 1989a, s. 110). Selânikî her ne kadar bu muhteşem eserin gerekli ilgiyi görmemesinden dönemin kalem ehlinin teessüfle hayrette kaldığını belirtse de III. Murad döneminde yazma eserler konusunda bir çoğalma olduğunu biliyoruz. (Bkz., Fetvacı, 2013; Değirmenci, 2012). Dolayısıyla Feridun Ahmed Bey’in eserine sıcak bakılmamasının sebebi şüphesiz Sokollu hizbinden olması nedeniyleydi. İşte dönemin kalem ehlini hayretler içerisinde bırakan, III. Murad’ın siyaseti gereği mevcut yapılanma içerisinde bürokratik birikimin ve tecrübenin de saf dışı edilmesidir. Fleischer’in çalışmasının (1996, s. 164) muhtelif yerlerinde görüldüğü üzere Âli’nin şikâyetlerinin çoğu, devlet hizmetine değersiz kişilerin alınması ve kurumsallaşmış Osmanlı düzeninde terfi biçimleridir. Âli, özellikle III. Murad döneminde Osmanlı profesyonelliğinin bozulduğundan yakınır. Fakat Âli’nin itirazı yahut ıskaladığı (patronaj bağlamını ayrı

308). Söz konusu pasaj, Süleymaniye nüshasında biraz farklı olarak şöyle geçmektedir. *“...kendü akraba ve te’allikatın ilerü çekdüğinden gayrı a’dası, bir ‘aybın gıpta yol bulmadı”. Tarih-i Peçuylu, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 631, vr. 156a.*

¹⁰ *“Rumili kazaskeri olan kazızadenin dahi tabi’ vezir mumaileyhi azarde olmağla muttasıl müttetikü’l kaleme sa’adetlü padişah vezire i’timad buyurmak eyler ve çekdüğü ya kendü müte’allikatıdır ya rüşvetin almış elbette bir gazez-i fasidi vardır diyü tab’i şeriflerin inhiraftan hali değiller idi”. Akıllı’nın (2008, s. 29) Bağdat 206, Revan 1115, Veliyüddin Efendi 2353 nüshaları üzerinden edisyon kritiği yaparak hazırladığı tezdeki pasaj, Süleymaniye nüshasında biraz farklı olarak şöyle geçmektedir. “Rumili kazaskeri olan kadızadenin dahi tabi’ vezir mumaileyhi azurde olmağla muttasıl sa’adetlü padişaha vezire i’timad buyurmak? ilerü çekdüğü ya kendü müte’allikatıdır ya rüşvetin almış elbette bir gazez-i fasidi vardır diyü tab’i şeriflerine inhiraftan hali değiller idi” (Tarih-i Peçuylu, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 631, vr. 182a; Ayrıca bkz. Baykal, 1982b, s. 5).*

tutarak) III. Murad'ın yeni siyaset modelinedir/modelidir. Zira merkezi hükümetin gücü kırılırken onun bütün bileşenleri ve paydaşları da ayrı tutulamazdı. Bu anlamda, Osmanlı bürokratik profesyonelliğinin bozulduğu algısı, aslında III. Murad'ın siyaset değişikliğinin bir sonucu olarak yerleşik ölçütlerin yıkılmasından kaynaklıdır. Yine Âli'nin, III. Murad döneminden beri köle kökenli niteliksiz kişilerin kâtip olarak bürokrasiye girmesi, gerekli bilgi ve ustalıktan tümüyle yoksun oldukları halde ilerlemelerinden yakınması da birikmiş tecrübenin ters yüz edilmesiyle ilgilidir ki bu durum işin tabiatı gereği tabiidir. Burada, III. Murad'ın bürokratik birikimden ve entelektüel çevrelerden rahatsız olduğundan değil, yarım asırlık geleneksel kodların oluşturduğu ağlar üzerinden yürünmeyeceğinden bahsetmekteyiz. Nitekim Feridun Ahmed Bey'e, bir zihin dünyasını temsil eden Sokollu'nun ölümünden sonra tekrar görev verilmiştir (İpşirli, 1989a, s. 130; Lokman, 1573/1973, vr. 93a). Dolayısıyla Âli'nin yakınmaları III. Murad'ın siyasası göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.¹¹ Yine aynı minvalde (III. Murad pasifize edilerek), Âli'nin naklinden yola çıkan bazı müellifler (Fleischer, 1996, s. 73; Danişmend, 1950, ss. 3-4; Baykal, 1982b, ss. 7-8). Şemsi Ahmed Paşa'nın; III. Murad'ı, rüşvete alıstırdığı iddiasında bulunurlar. Âli'nin nakline göre; Padişahın huzurundan çıkan Şemsi Paşa, Kethüdası Koçi'ye, Âli Osmandan Kızıl Ahmedlinin intikamını aldığını söyler. Orada bulunan Âli, ne bakımdan intikamını aldın? diye sorunca, Şemsi Paşa:

“Padişahı rüşvete alıstırdım. Bugün büyük bir lokma yedirttim. Artık bundan böyle ne padişah rüşvetten vazgeçebilir ne de rüşvetle bu mülk payidar olup kendisi ikamet eder. Onlar, bizi nasıl yerimizden ayırdı ise ben de en yakın bir sürede, onların saltanatından ayrılmalarına sebep oldum” diye açıklar (Çerçi, 2000a, ss. 177-178).¹²

Âli'de, Özdemiroğlu Osman Paşa'yla ilgili olarak da bir nakil bulunmaktadır. Buna nakle göre: Özdemiroğlu Osman Paşa payitahta gelip, III. Murad'ın huzuruna kabul edilmeden önce İstanbul'da merkezi hükümet çevreleri tarafından Paşa'ya, keyfe düşkündür ve ayrıca şaraba tutkundur, sadrazam olsa divan süremez gibi çeşitli ithamlarda bulunulmuştu. III. Murad, Paşa'yı huzura kabul edip, uzun bir görüşmeden sonra söylenen ithamların doğru olmadığı kanaatine varmıştı. Âli, Osman Paşa'nın padişahıtan gördüğü iltifatın her türlü içkinin vereceği keyfi bastırdığını belirtip, III. Murad'ın ise aldandığını zikreder. (Çerçi, 2000b, s. 445; Baykal, 1982b, ss. 85-86). Her iki hikâyede de Osmanlı'nın zirvede olduğu bir dönemde büyük bir imparatorluğunun başında olan III. Murad'ın bu denli düşürülmesi, Âli'nin patronaj ilişkileri sebebiyle Osmanlı merkez bürokrasisine uzak kalması ve III. Murad'ın siyasasında tutunamamasından kaynaklanmaktadır ve dolayısıyla her iki hikâyeyi de Âli'nin bilindik sıkıntısı olarak değerlendirmek iktiza eder. Âli'nin, özellikle III. Murad siyasasının önemli aktörleri olan Şemsi Ahmed Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa üzerinden bu anlamda hikâyeler anlatması da seçilmişçesine ayrıca dikkat çekicidir. Hâlbuki III. Murad, siyasasına tam da uygun olarak (kuruluş yıllarında olduğu gibi)¹³ yerel bir elit olan Şemsi Ahmet Paşa'yı baş musahiplerinden biri yapmış idi. Tıpkı Doğancı Mehmed Paşa, Kara Üveys Paşa ve tıpkı daha sonraki süreçte yine yerel bir elit

¹¹ Zira klasik anlatıda, 16. yüzyılın sonları III. Murad'ın siyasası göz ardı edilerek (III. Murad pasifize edilerek) yorumlanmaktadır. Hâlbuki 16. yüzyıl son çeyreğinde, III. Murad'ın aktif siyaseti belirleyici olmuştur. Bu durum bütün alanlara şâmilidir. Mustafa Âli'den tutun da 17 yy. layiha yazarlarının hemen hepsinin bozulma diye yakındıklarının altında III. Murad'ın politikaları, siyasi arenadaki programı vardır.

¹² Mustafa Âli'nin bu söz konusu nakli her ne kadar asılsız da olsa Fatih döneminde neden kul sistemine yönelindiğini, gücün, neden Anadolu yerel güçleriyle paylaşılmadığının bir göstergesi olması yönüyle önemlidir.

¹³ Evvelce bahsedilen bu kuruluş yıllarındaki süreç ile mevcut literatürden de hareketle vurgulanmak istenilen: Osmanlı'nın kuruluş yıllarında Anadolu'nun yerel güçleriyle hareket etmesidir. Fakat daha sonra Fatih'le beraber bir gücü temsil eden bu söz konusu yerel güçlerden sıyrılıp, yönetim paydaşları bir anlamda kul sistemi üzerine inşa edilmişti. III. Murad ise politikasının bir gereği olarak (Kul sisteminin hanedan üzerindeki baskın pozisyonunu kırmak için) tekrar bu yerel güçlere yöneldi. Aslında III. Murad'ın başkaca seçeneği de yoktu. Siyasasını ya kul üzerinden şekillendirecekti ya da bir anlamda bir başka gücü temsil eden söz konusu yerel elitler üzerinden. Tıpkı, haremi yönetim merkezi yapınca oradaki bazı görevlileri (Dârüssaâde ve Bâbüssaâde Ağalarını) parlatması gibi.

olan ve Osmanlı merkez bürokrasisiyle bağı bulunmayan Özdemiroğlu Osman Paşa'yla yol yürümekte heveskâr olması gibi¹⁴

III. Murad hizbiyle Sokollu hizbi arasında bir diğer mücadele o sıralar defterdarlık görevinde bulunan Kara Üveys Paşa'nın yargılanma meselesinde gün yüzüne çıktı. Sokollu ile Kara Üveys Paşa arasında bir mücadele söz konusuydu. III. Murad, henüz Manisa'da şehzade iken defterdarı öldüğünde padişah babasına (II. Selim'e) durumu arz edip, Üveys Paşa'yı kendisine defterdar yaptırmış idi. Üveys Paşa, İstanbul'a gelirken Sokollu'dan bir fenalık gelmemesi için III. Murad'dan güvence almış ve ayrıca Sokollu'ya karşı olduğunu bildiği Şemsi Ahmed Paşa'nın da beraberinde İstanbul'a gelmesini sağlamıştı (Baykal, 1982b, s. 4). Sokollu'ya karşı muhalefet cephesinin daha III. Murad'ın şehzâdelik yıllarında oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır. III. Murad'ın tahta oturmasından bir müddet sonra söz konusu hizbin kendilerine karşı iyi niyet beslemediklerinin farkında olan Sokollu hizbi, hemen harekete geçip bir tahkikat başlatmıştı. Kara Üveys ve Küçük Mirahur Veli hakkında yapılan bu tahkikatın neticesinde Mirahur Veli, Sipahi oğlanları Ağası iken usulsüz zimmetine geçirdiği yüz elli bin akçeyi iade etmek zorunda kalmıştı (İpşirli, 1989a, s. 109). Şehzadenin sancağından gelirken, şehzade lalasının mührü ile mühürlü sandıkları açarak içinden bazı şeyleri ve bir miktar parayı izinsiz aldığı gerekçesiyle suçlanan Kara Üveys ise kazaskerler ve sadrazam tarafından sorguya çekildiği zaman padişahın yakın adamı olmasına güvenerek tahkik heyetini umursamamış ve "*Ben defterdârım; hazîne benüm ma'rifetüm ile açılır kapanur. Açdım, ne ise mesâlih-i mühimme lâzım olduğu üzre gördüm. Zâyî' olmuş nesne varise zâhir olsun, birine bin vireyin*" cevabını vermişti. (İpşirli, 1989a, s. 112). Kara Üveys'in bu şekilde cevabı karşısında Sokollu, tahkikata devam edebilmek için Çavuşbaşı'yı, Hoca Sadeddin Efendi'ye gönderdiyse de Sokollu hizbinin karşısında yer alan Hoca Sadeddin Efendi: "*Sa'âdetlü Pâdişâh hazretlerinin cûlûs-ı hümâyûnları haberi geldiği gibi biz mesâlihden ma'zul ve vekâletden merfû' olduk. Defterdâr ve sâ'irlere hükmümüz sâkîtdur. Vekâletden âmmeye me'mur olan vezîria'zam hazretlerinin re'y-i şerîfleri olmayınca bi-vechin mine'l-vücûh bir husûsa mukayyed olunmak câ'iz değildir.*" diye tenbih ettiği haberini göndererek bir anlamda işe karışmamaya dikkat etmişti. (İpşirli, 1989a, s. 112). III. Murad siyasasının önemli bir aktörü olan Kara Üveys hakkında yapılan tahkikattan bir netice alamayan Sokollu'nun kudret ve nüfuzu sarsılmaya başlamıştı.

4. Sokollu'nun Merkez-Çevre İlişkisinin Kesilmesi: Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın İdamı

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı topraklarına katılan Budin için Sandor Takats şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Budin muhafızlığı güzel ve büyük bir makamdı. Adeta bir beylikti de diyebiliriz. Çünkü para, itibar, arazi eksik değildi, sadakatli tebaa da bolca mevcuttu. Bizzat Budin paşaları Macar toprağında yabana atılır bir şahsiyet olmadıklarını kendileri de müdriktirler. Kelimenin tam manasıyla saltanat sürmekte, Beç hükümdarlarını kendilerine ayar saymakta idiler. Bazen onlara şöyle küçümser gibi bir eda ile yazıverdikleri de olurdu. Hülâsa Budin paşası Beç'te sultanın temsilcisi gibi görülürdü*" (Takats, 2011, ss. 45-46).

S. Takats'ın belirttiği bu potansiyele sahip söz konusu eyaletin beylerbeyliğine 1565'te uç boylarında çeşitli başarılarıyla maruf Yahya Paşa¹⁵ sülalesinden Arslan Paşa getirilmişti (Altaylı, 2006, s. 38). Arslan Paşa'nın çeşitli askeri başarılarının yanı sıra Budin'de güherçile ihracı ve baruthane tesisi, vergiler, yevmiye ve mukataa düzenlemeleri gibi hususlarda kendisinden sonra da sürdürülen birçok hizmeti bilinmektedir. Arslan Paşa'nın her ne kadar çeşitli hizmet ve başarıları söz konusu olsa da merkezde beliren güç odağının icapları, onun tasfiyesini gerektirmekteydi. Bu durumun farkında olan Arslan Paşa, o sıralarda Sigetvar üzerine harekete geçen Osmanlı merkez ordusunu beklemeden bir kurtuluş çaresi olarak Polata'yı kuşatmış fakat Avusturya kuvvetlerinin Polata'ya ulaştığı haberi üzerine askeri

¹⁴ III. Murad'ın yeni aktörlerle (musahiplerle) yeniden bir egemenlik kurma (otoritesini güçlendirme) çabasının bir anlatısı için bkz. (Böreççi, "Sultan ve Musahipleri", 2013; Ayrıca A. mlf., 2010 ve 2014, ss. 1-17).

¹⁵ Sonradan "*Yahyalular*" olarak zikredilecek olan ve sülaleye ismini veren Yahya Paşa, Fatih'in yetiştirmesi olup, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği ile vezirlik makamında bulunmuş ve II. Bayezid'e damat olmuştur. Ayrıntı için bkz. Danişmend, 1948, s. 346.

bırakarak kale önünden çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁶ Arslan Paşa'nın konumunu sağlamlaştırmak için apar topar yaptığı bu başarısız kuşatma, bırakın konumunu sağlamlaştırmayı aksine Avusturya kuvvetlerinin Vespem ve Tata'yı bile zapt etmeleri için cesaret bulmalarına neden olmuştu. Arslan Paşa'nın söz konusu bu başarısız harekâtı onun hakkında verilen kararın uygulanması için bir gerekçe oluşturdu ve bunu fırsat bilen Sokollu Mehmed Paşa, harekete geçip Arslan Paşa'yı 1566 yılında idama mahkûm ettirdi (Cezar, 1958, s. 1170; Danişmend, 1948, s. 346 vd.; İpşirli, 1989a, s. 24). Arslan Paşa'nın idamının zahirde sebepleri söz konusu başarısızlıklar gösterilse de hakikatte bu mikyasta bir eyalette merkezde konumunu sağlamlaştıran ve çevreyle bunu tahkim etmek isteyen Sokollu Mehmed Paşa'nın siyaseti vardı. Feridun Ahmed Bey ve Mustafa Selânikî her ne kadar Arslan Paşa'nın yaptığı hataların idamına sebep olduğundan bahsetseler de¹⁷ Hasan Bey-zâde, bu gerekçeleri birer bahane olarak görüp Arslan Paşa'nın idamını şöyle nakleder:

“Andan askerle [birkaç menzil, tayy olınduktan sonra, Şikloş] nâm menzile varıldukta, Budun emîrû'l-ümerâsı olan Arslan Paşa'nun otak-ı gerdûn-nitâk-ı Âsafide boynı uruldu. Sebebi, kefereye sulha mugayir vaz'ı sâdır olmağla, “Harekete getürüp, îkaz-ı fitneye mübâşir oldun” diyü Vezîr-i âzam olan Mehmed Paşa, bahâne idüp, garaz-ı derûnîsini ızhâr eylemiş [ve tevâbi' ü levâhıkı dahı dergâh-ı Pâdişâh-ı cihân- penâhdan sürildi]. Garâbet bundadur ki, merhum Arslan Paşa, secâ'atde Rüstem-i destân iken, Mehmed Paşa, “Muhannes ü cebândur” diyü hazret-i Süleymân-ı zamâna arz idüp ve tahrîk-i kefereyi ilâve kılup, siyâsetini fermân itdürmüş” (Aykut, 2004, s. 144).

Hasan Bey-zâde'nin ifadelerinden, Sokollu'nun kötü niyet ve düşmanlıkla kasten Arslan Paşa'nın idamına sebep olduğu, Arslan Paşa bir kahraman iken onu, Sultan'a korkak olarak tanıttığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Mustafa Selânikî Efendi, tarihinde, (İpşirli, 1989, s. 26) Arslan Paşa'nın idam edilmeden önce Sultan'a çeşitli arzlar sunmak istediği ve bu arzların Sokollu tarafından engellendiğini de ifade etmektedir. Netice itibarıyla Sokollu, siyasetinin bir tezahürü olarak Arslan Paşa'yı idam ettirdikten hemen sonra akrabasından Bosna Sancakbeyi Mustafa Paşa'yı, 3 Temmuz 1566 tarihinde Budin beylerbeyliği görevine getirdi ve onu sürekli himaye etmekten de geri durmadı. Arslan Paşa'ya göstermediği bir müsamaha ile 1571 tarihinde çıkan ve sarayının dahi yanmasına sebep olan yaygında payitaht tarafından tedbirsizlikle suçlanmasına rağmen görevde kalmasını sağladı. Mustafa Paşa'nın hamiliğine devam eden Sokollu, 12 Temmuz 1574 tarihinde onu vezirliğe yükselttirdi [BOA, A. {DVNSMHM.d.25/1970, H.22.03.982/M.12.07.1574 (Budin Beylerbeyisi Mustafa Paşa hazretleri mükerreren vüzerat ile on iki kerre yüz bin akçe ile buyruldu)]. Sokollu'nun söz konusu himayesini Mustafa Paşa'nın 8 Ekim 1574 tarihinde İmparator Maximillien'e yazdığı bir mektubundaki: *“Değerli hemşerimiz ve yüce vezir Mehmed Paşa'nın daha önce bu konuyu bildirmesi iyi olmuştur”* ifadelerinden de açıkça görmekteyiz. Yine sair yazışmalarında Sokollu'nun, Mustafa Paşa'yı dikkatli olması gerektiği konusunda çeşitli kereler uyardığı görülmektedir (Altaylı, 2009, ss. 167-8). Sokollu Mehmed Paşa, merkez-çevre ilişkisini güçlü tutma adına her ne kadar Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı korusa da 29 Şaban 982/14 Aralık 1574 tarihinde, II. Selim dâr-ı bekaya göçmüş ve yerine Osmanlı siyasasını yeniden şekillendirecek olan oğlu III. Murad, 8 Ramazan 982/22 Aralık 1574 tahta oturmuştu. III. Murad'ın yukarıda zikredildiği üzere siyasasının bir neticesi olarak işler artık Sokollu'nun istediği minvalde gitmeyecek ve Sokollu karşıtı hizip harekete geçerek Mustafa Paşa üzerinden de onu yıpratma faaliyetlerine başlayacaklardı. III. Murad'ın siyasasında koruyucusu Sokollu Mehmed Paşa'nın tutunamayacağını sezinleyen Mustafa Paşa:

¹⁶ Öztürk (2022, ss. 43-47), Sigetvar seferinin II. Selim'i pasifize etmek amacıyla Sokollu Mehmed Paşa tarafından tertip edildiğine değinir. Mesele bu açıdan ele alındığında hem Arslan Paşa'nın Osmanlı merkez ordusunu beklemeden Polata'yı kuşatması anlam kazanır hem de bizim iddia ettiğimiz III. Murad'ın siyasasını Kanuni'nin şekillendirmiş olabileceği kanaati güçlenir.

¹⁷ Feridun Ahmed Bey, Arslan Paşa'nın *“fıkr-i fâsîd ve re'y-i kâsîdi mûcibince dilâverlik ızhâr ve maslahat güzârlık iş'ar eylemek sevdasıyla”* Polata kalesini kuşattığını, düşmanın üzerine gelmesiyle gerekli mücadeleyi yapmayıp firar ettiğini, padişahın ise yaptığı bu muhanneslik karşısında idam emrini verdiğini belirtir. (Arslantürk & Börekçi, 2012, s. 104 vd.; İpşirli, 1989a, s. 26).

"Kendi kelim için endişe ederim, yaşlı padişah, Arslan Paşa'yı hiç yoktan idam ettirdi. Bende aynı durumla karşılaşmaktan korkarım" ifadeleriyle endişesini dile getirmekteydi. (Altaylı, 2009, s. 169).

Esas itibarla Mustafa Paşa'nın endişesi yersiz de değildi. Çünkü Sokollu'nun kurduğu ve II. Selim'in siyasasında sürdürdüğü düzen, III. Murad'ın siyasasıyla örtüşmemekteydi. Zira III. Murad, yukarıda vurgulandığı üzere hanedanın önüne geçen ve padişahın etkinliğini azaltan sadaret makamının bu mikyastaki gücünden rahatsızdı. Dolayısıyla III. Murad, Sokollu'nun ördüğü ağırları birer birer hedef almaktaydı. Yukarıda zikredildiği üzere Sokollu'ya karşı ilk hamle eski sır kâtibi Feridun Ahmed Bey ve adamlarına karşı olmuş hemen arkasından Sokollu'nun, Kara Üveys Paşa'yı bertaraf etme gayreti de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Yine III. Murad'ın siyasasının bir anlamda bir neticesi olan ve 1578 yılında tekrar başlatılan Şark seferleri konusunda da Sokollu, Koca Sinan Paşa ve Lala Mustafa Paşa arasındaki rekabette savaş istemeyen tutumuyla saf dışı edilmiş ve III. Murad, şark seferlerine Sokollu'nun karşı çıkmasına rağmen karar vermişti. Bu hamlelerle Sokollu Mehmed Paşa'nın Osmanlı siyasasında etkisi iyiden iyiye azaltılmıştı. Ancak güç sahası daralmaya başlayan Sokollu'ya karşı en ağır darbe, Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idamı oldu. Zira Sandor Takats'ın yukarıda Budin eyaleti için söyledikleri Mustafa Paşa'nın görevden alınması için yeterli gerekçeyi oluşturmaktaydı. Yani bu mikyasta bir eyalette Sokollu hizbinden bir kişi bulunmamalıydı. Bu anlamda harekete geçen III. Murad, Sokollu Mehmed Paşa'nın önemli dayanaklarından birisi olan Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı, H. 986 Receb'i evasıtında/M. 10-22 Eylül 1578'te azletti. Yerine Baş Defterdar Kara Üveys Paşa tayin edildi ve azlin vâki olduğu gece, Paşa'nın idamı için Baş Mirahur Ferhad Ağa memur edildi (Aykut, 2004, s. 257; Hammer, 1990, s. 90; Donuk, 2017, s. 1065; Baykal, 1982b, s. 6; Çabuk, 1989, s. 332). Ferhad Ağa'nın Budin'e vasıl olduğu onuncu günde Mustafa Paşa idam edildi. Seyyid Lokman hadiseyi şöyle nakleder:

*"... hemen azl olunduğu gece Baş Mirahurbaşı Ferhad Ağa elli nefer hassa sarracı ile süratle hakkından gelinmesi için (Mustafa Paşa'nın) irsal olundu. Onuncu gün ulaklarla mahâll-i memura varıldı ve emir mûcibince derhâl kement marifetiyle kat'î cevab ve sualsiz takdir yerine getirildi. Sene-i mezbûre (H.986) Şaban'ın sekizinci günü (10 Ekim 1578) ulaklar İstanbul'a gelip serîr-i a'lâya arz eylediler."*¹⁸

Mustafa Paşa'nın öldürülmesinin zahirde sebeplerinden biri, III. Murad'ın ablası olan ve M.1578 yılının Eylül ayında vefat eden Piyale Paşa'nın dul eşini (Gevher Han Sultan'ı) zevce olarak kabul etmemesiydi. İkicisi ise Budin Sarayı ile baruthanesine düşen yıldırımın verdiği hasardı.¹⁹ Fakat gerçek sebebi saray ile merkezi hükümet arasındaki gerilimdi ki Ferhad Ağa'nın, Mustafa Paşa'yı büyük bir ustalıkla izale etmesi gücü sınırlandırılmak istenen Sokollu'ya karşı büyük bir darbe oldu. Bu hadise Sokollu'ya büyük

¹⁸ Seyyid Lokman, *Tomar- Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmet nr.3599, görüntü numarası 41; *Zübdetü't Tevârîh*, TİEM nr. 1973, vr. 94a. Takâts, Mustafa Paşa'nın, idam kararını öğrenmesini ve idamın gerçekleşmesini ise şöyle anlatır: "30 Eylül sabah 9'da 23 kişiyle Gallért Tepesine vardılar. Buradan Mustafa Paşa'nın Tuna kıyısındaki sarayına gittiler. Paşa'nın kâhyası, Babîâlî'den adamların geldiğini efendisine bildirmek istedi. Mustafa'nın saray muhafızı onları içeri almak istemedi. Ancak kamçıyla gözüne vurarak zorla saraya girdiler. Mustafa Paşa kibar bir şekilde bu yabancı Türkleri kabul etti ve onlarla el sıkıştı, kendilerine yer gösterdi. Sultan'ın mektubu verildi. Mustafa Paşa mektubu öptü ve açtı. Henüz 3 satır okumuştı ki hiddetle haykırdı: Sultan Budin'in tahribinden beni sorumlu tutuyor! Tam bu sırada cellâtlar boynuna urganı geçirdiler. Mustafa anında bunu parçaladı. Silahsız hâldeki Mustafa ile cellâtlar arasında şiddetli bir mücadele başladı. Her daim güçlü olan Budin paşası, saldırılara kuvvetli yumruklarıyla karşılık veriyordu. Bunlar güçlülükle urganı yeniden boynuna geçirdiler ve onu yere indirerek dizlerinin üstüne oturtular. Mustafa son anlarını yaşamakta olduğunu anlayarak oğlu Mehmed ile vedalaşmak için 1 dakika daha yaşamak istedi celâtlar merhamet göstermediler ve onu boğdular." (Altaylı, 2009, s. 170). Mustafa Paşa'nın idamının biraz farklı bir anlatımı için ayrıca bkz. Salomon Schweigger, 2014, ss. 106-107. (Salomon bu hadiseyi anlatırken Mustafa yerine Mehmed ismini kullanmıştır ki doğrusu Mehmed değil Mustafa olacaktır.)

¹⁹ Hasan Bey-zâde tarihinde hadiseyi şöyle nakleder (Aykut, 2004, s. 255 vd.) "...vezâretle vâlf-i Budun olan amm-zâdesini-ki "Mustafa Paşa" nâmı ile meşhur ve ol serhadlerde, hayrât u hasenâtı elsin-i hâvass u avâmnda, mezkûr idi. Sâ'ıkadan harîk olan Budun bârût-hânesini bahâne itmekle, ol Vezîr-i ferzâne üzerine ol zamânede, Mîr-âhûr-ı kebir bulunan Ferhad Ağa'yı[ki ba'de zamânin, serdâr-ı asker-i zafer-peyker ve vezîr-i a'zam olup, Sultan Mehemmed-i sâlis asrında, katl olunmuşdur] hufyeten [aslâ Mehemmed Paşa, âgâh olmadın, ılgarla] irsâl ve Budun-dîvânı'nda, bilâ-imhâl, katl itdürmekle, ibret-i ricâl kılmışdur..."; Ayrıca bkz. Gy., Káldy -Nagy, 1990, ss. 649-664; Çabuk, 1989, s. 332; Salomon Schweigger, 2014, s. 107. (Öte yandan bu söz konusu baruthane meselesinde payitahtın yıldırım tehlikesine karşı Mustafa Paşa'yı uyardığı da görülmektedir. Bkz., BOA, A. {DVNSMHM. d. 34 / 514, H.16.03.986 / M. 23. 05.1578}.

bir darbe olurken Ferhad Ağa'nın da gelecek pozisyonunun şekillenmesinde etkili oldu ve III. Murad siyasasında tutunmasında önemli bir etken oldu. Budin Beylerbeyliği, Mustafa Paşa'nın idamından sonra belirtildiği üzere III. Murad'ın adamlarından Sokollu hizbinin en şiddetli düşmanı olan Baş Defterdar Kara Üveys Paşa'ya verildi.²⁰ Üveys Paşa, göreve başlar başlamaz Mustafa Paşa'nın çevresiyle bir hesaplaşmaya girişti ve Hüsrev Paşa'nın kethüdasıyla Sinan Ağa'nın ikişer yüz akçelik zeametlerini padişah hasırlarının arasına katarak onları görev dışı bıraktı. Ayrıca yirmi dört yakınının da bu şekilde zeametlerini alarak padişah hasırlarına ekledi ve yerlerine verimsiz hasırlardan, timar ve zeametlerden verilmesini buyurdu. Üveys Paşa, yaptığı bu tasarruflardan sonra Sokollu'yu kastederek: "*Görsün bakalım, padişah yakınlarına yapılan ihanet kendi adamlarına olunca hoş bir şey midir*" diye dolaylı yollarla onu iğnelemekten geri durmadı.²¹ Öte yandan Payitaht, Üveys Paşa'ya gönderdiği bir hükümle Mustafa Paşa'nın emlakinden satılması lazım olanlarının müzayede ve değeriyle satılıp, munasip olanlarının kiralanarak bedellerinin tutulmasını (BOA, A. {DVNSMHM.d.35/909, H.09.09.986/M.09.11.1578}), yine Mustafa Paşa'nın cebehanesi, esirleri ve bütün metrukatının cins cins deftere kaydedilerek İstanbul'a gönderilmesini (BOA, A. {DVNSMHM.d.42/1984, H.22.08.987/M.14.10.1579}). Filibe kadısından da Mustafa Paşa'nın Akçakilise'de olan çiftliğinin miri namına zapt edilmesi istendi (BOA, A. {DVNSMHM.d.36/691, H.21.03.987/M.18.05.1579}). Daha sonraki yıllarda ise Mustafa Paşa'nın vakıf mütevellileriyle bir hesaplaşma olduğu anlaşılmakta ve meselenin teftişi için Budin kadısının görevlendirildiği görülmektedir (BOA, A. {DVNSMHM.d.52/271, H.19.10.991/M.05.11.1583}). Anlaşılabileceği üzere III. Murad'ın siyasasının bir sonucu olarak beliren yeni politik formun icapları daha en başında Sokollu'nun akrabalarına ve mensuplarına karşı, bir harekâtı gerekli kılıyordu. Yapılan bu harekâtlar neticesinde Sokollu'nun şahsında temerküz eden intisap sistemi kırıldı ve iktidar alanı sürekli olarak daraldı, öldürüldüğü 1579'a değin sadrazam olarak kalması da bunu değiştirmede.

Sokollu ile yapılan mücadele, merkezi hükümetin zayıflaması ve padişahın şahsında saray çevrelerinin güç kazanmasıyla neticelendi. Sadrazamların aleyhine yapılan bu müdahale, nasihatname yazarlarınca (Koçi Bey Risalesi, 1985) ve dönemin kroniklerince eleştirilse de (İpşirli, 1989a, s. 425). III. Murad'ın yapmak istediği sadrazamların vekil-i mutlak konumlarının ve bu konumun doğurduğu gücün, hanedanlık ekseninde şekillenmesi ve padişah otoritesini aşmaması gerektiği mesajı idi. Nitekim Sokollu'nun ölümünden sonra onun rakibi sayılabilecek Semiz Ahmed Paşa sadarete getirildi. Onun, altı ay (H. 21 Şaban 987/M.1 Ekim 1579 – H.12 Rebiülevvel 988/M. 27 Nisan 1580) süren sadaretinin sonunda vefatıyla birlikte ikinci vezir konumunda bulunan Lala Mustafa Paşa, sadrazamlık bekler iken ikinci bir Sokollu oluşturmamak amacıyla sadarete getirilmedi.²² Yine ikinci bir Sokollu oluşturmama adına (Börekçi, 2014, s. 16) sadaret makamı, bir anlamda Sokollu hizbinden yahut geleneğinden gelen sadrazamlar arasında sürekli el değiştirdi ve sadrazamların güç devşirmelerinin önüne geçildi. Mesih Paşa (Hadım), sadrazamlık makamını üstlendiğinde (H. 8 Zilhicce 993/M. 1 Aralık 1585) yetkilerinin zayıfladığını düşünerek "*sözü geçmeyen vezirlerden olmak istemem*" diyerek görevinden ayrıldı.²³ Yerine

²⁰ Anadolu Türklerinden olan Üveys Paşa zeki, çalışkan ve azimkâr bir adamdı. Evvelce Tire kadılığında iken Manisa valisi olan Şehzade Murad'a intisap edip, onun eyalet defterdarlığına tayin edilmiş ve şehzade Murad'ın cülûsunda İstanbul'a beraber gelerek önce Sikk-ı sâni ve ondan sonra da Sikk-ı-evvel defterdarı olmuştur. Peçevi İbrahim Efendi, maktul Sokollu Mustafa Paşa'nın yeğeni olduğu halde, Üveys Paşa'nın doğruluğunu ve irtikâba tenezzül etmediğini ve hatta bir timar meselesinde kendi babasının takdim ettiği caizeyi reddetmiş olduğunu bir fasıl halinde anlatır (Akıllı, 2008, ss. 31-32; Baykal, 1982b, s. 7; *Tarih-i Peçuylu*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 631, vr. 182b).

²¹ "*Defterdar Üveys Çelebi ol dahi göresün padişah mukarriblerine olan ihanet kendü mensubatına olıcak hoşça mıdır diyü da'im kinaye ve ihandan hali değil idi*" (Akıllı, 2008, ss. 30-31; Baykal, 1982b, s. 6; *Tarih-i Peçuylu*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 631, vr. 182b).

²² Selânikî bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Ve mesâlih-i müslimîn ve kazâyâ-yı dîn ü devlet, umûr-ı cumhûr-ı mülk ü millet ve mühimmât-ı saltanat Vezîr-i dindâr ve şer'at- vakar Mustafa Paşa'yı nâm-dâr hazretlerinün re'y-i rezîn ve fikr-i sâkıb-ı ber-savâblarına vâbeste olub, anların elinden ve dilinden görülüp sürülürdi. Hâlk-ı âlem "Mühürsüz arza amel olunmaz Pâdişahum" diyü nice nice kağıtlar sundılar, müfid olmadı. "Lâzım değil mühür verilmek, şimden-girü kimseye mühür verilmez. Cümletü'l- mülk vekil-i saltanatımdır. Her kim itâ'at u inkıyâd itmezse kapısı önünde salb ü siyâset eyleyesin" diyüp mufasssal u meşrûh hatt-ı hümayûnlar çıkardı. Bu üslûb üzre bir nice zemân Vezîr Siyâvuş Paşa hazretleriyle mesâlih-i Dîvân görüldi (İpşirli, 1989a, s. 128).

²³ Mesih Paşa, Reisülküttap Hamza Çelebi'nin yerine Küçük Hasan Bey'i atamak istedi. Fakat III. Murad, buna müsaade etmedi. Talebini bir iki kez tekrarlaması üzerine de "*sana gereken, bizim atadığımızı görev yaptırmaktır*" buyruğu gönderildi. Bunun

gelen Siyavuş Paşa, [H. 25 Rebiülâhîr 994/M. 15 Nisan 1586 (İkinci sadareti)] III. Murad siyasasının gölgesinde kalsa da klasik çağın son Sokollusu Koca Sinan Paşa, III. Murad siyasasına en fazla direnen ve hatta Beylerbeyi Vakasıyla [H. 16 Cumâdelûla 997/ M.2 Nisan 1589 (Börekçi, 2014, ss. 1-17; Ocakaçan, 2019, ss. 57-64)] III. Murad'ın siyasasının kırılmasını sağlayarak ayakta kalabilen tek vezir oldu. Koca Sinan, her ne kadar III. Murad'ın siyasasının kırılmasını sağlasa da III. Murad'ın, Koca Sinan gibi merkezi hükümetin refleksleriyle hareket edip, merkezi hükümet paydaşlarını harekete geçirebilecek ve hanedana karşı bir güç oluşturabilecek sadrazamlarla yürümek istememe kararlılığı, Koca Sinan'ın da tutunmasını epeyce zorladı ve getirildiği sadaret makamından defaatle alındı. Fakat III. Murad, Koca Sinan'ın aksine siyasasına tam da uygun olan Özdemiroğlu Osman Paşa'ya merkezi hükümet çevrelerinin engelleme teşebbüslerine rağmen sadaret mührünü çeşitli iltifatlarla (Çerçi, 2000b, s. 443) tereddütsüz verdi (H. 20 Recep 992/M. 28 Temmuz 1584). Lokman, 1584/1973, gn. 47). Zira onun, merkezi bürokrasiyi hareketlendirebilecek potansiyeli yoktu. Yani o, İstanbul merkezli bir ağ içerisinde çıkararak desteklenmiş ve o ağlar tarafından desteği umulan biri değildi. Merkezi hükümet ve paydaşlarıyla ilgisi olmayıp İstanbul bürokrasisinin dışından birisiydi. Bu cihetle III. Murad'ın siyasasına tam olarak uygundu. Yine, III. Murad'ın siyasasıyla şekillenen bir diğer aktör ise Özdemiroğlu Osman Paşa gibi dışardan değil bizzat sistemin içerisinde çıkıp, Sokollu'nun merkez-çevre ilişkisinin önemli bir istinat noktası olan Mustafa Paşa'nın idamını gerçekleştiren Ferhad Ağa'ydı. Mustafa Paşa'nın idamını gerçekleştirdikten sonra Üveys Paşa'yla Budin'de çeşitli tasarruflar yapan (BOA, A. {DVNSMHM. d. 37/1057, H.21.01.987/M.20.03.1579) Ferhad Ağa'nın üstesinden geldiği bu vazifeden sonra tarafı belirginleşmiş ve III. Murad döneminin önemli bir aktörü olmuştu. Ağa, Baş Mirahur iken yaptığı bu vazifeden sonra Yeniçeri Ağalığına ve oradan Rumeli Beylerbeyliğine terfi etmiş ve bu görevi esnasında vezirlik rütbesiyle şark serdarlığına vazifelendirilmişti (H. 3 Zilhicce 990/M. 29 Aralık 1582). Acem serdarı olarak da maruf Ferhad Paşa, kanun-ı kadimin refleksleriyle hareket etmek isteyen ve devletin aldığı yeni politik formu kabullenemeyen güçler ile saray çevreleri arasında keskin mücadelenin yaşandığı bir dönemde, sadaret makamına kadar yükselmişti. Fakat bu hızlıca yükseliş onun için hiç de kolay olmayacaktı. Zira o, sadece bir sadrazam değil ama aynı zamanda III. Murad'ın siyasasını da temsil eden bir güçtü. Paşa'nın bu temsiliyeti aynı zamanda öteden beri kök salmış olan merkezi hükümetin temsilcilerini de karşısına alması demekti. İşte Paşa'nın yeni politik formu temsilen belirmesi, eski düzeni temsil eden merkezi hükümetin temsilcileriyle, özellikle de merkezi hükümetin başat aktörü Koca Sinan'la karşı karşıya gelmesine neden oldu ve dolayısıyla bu dönem, yeni düzeni temsilen Ferhad Paşa ile eski düzeni temsilen Koca Sinan arasında amansız bir mücadeleye sahne oldu. Paşa, daha sadaret makamına gelmeden III. Murad'ın siyasasına karşı Koca Sinan'ın ilk hamlesi, Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmed Paşa ve Baş Defterdar Mahmud Efendi'nin katliyle sonuçlanan Beylerbeyi Vakası'nı tertiplemek oldu. Merkezi hükümet taraftarları, bu hadiseyle sadece Doğancı Mehmet Paşa ve Baş Defterdar Mahmud Efendi'yi katletmiş olmuyor ama aynı zamanda III. Murad'ın siyasasına da darbe indirmiş oluyorlardı. Zira bu hadiseden sonra III. Murad, başlangıçtaki aksine özellikle Sokollu'nun ölümünden sonra keskinleştirdiği merkezi hükümet karşıtı siyasasını yumuşatmak zorunda kalacaktı. Zira Doğancı Mehmed Paşa, III. Murad'ın siyasasının uhdesinde temerküz ettiği şahsiyetlerden birisiydi. Bu isyan aynı zamanda yine III. Murad siyasasında parlayan Ferhad Paşa için de işlerin hiç de kolay olmayacağı anlamına gelmekteydi. Nitekim ilk sadaretinden bir yeniçeri başkaldırısı sonucunda uzaklaşmak zorunda kalacaktı. (H. 26 Cemaziyelâhîr 1000/M. 9 Nisan 1592). (Lokman, 1592/1973, gn. 50). Bu söz konusu yeniçeri isyanında, Koca Sinan'ın dahli olmakla beraber Paşa'nın sadaret makamının gücünü kullanarak kendi etkinlik alanını oluşturup palazlanmaya başlaması da bir etken olmuştu. Her ne kadar Ferhad Paşa, III. Murad siyasasının doğurduğu bir aktör olsa da III. Murad'ın ömrünün sonuna kadar temel siyasasından vazgeçmediğini görmekteyiz. Paşa'nın görevden alınmasından sonra sadaret makamına Siyavuş Paşa getirildi [H. 29 Cemaziyelâhîr 1000/M. 12 Nisan 1592 (Üçüncü sadareti)]. Fakat

üzerine "bana doğru yolda yardımcı ve yar olmayan kişiyi kullanamam; sözü geçmeyen vezirlerden de olmak istemem diyerek" görevinden ayrıldı. (Çerçi, 2000a, s. 125; Baykal, 1982b, s. 16).

Siyavuş Paşa, Koca Sinan'ın dahlinin olduğu bir isyanla karşı karşıya kaldı. İsyan her ne kadar bertaraf edildiyse de Siyavuş Paşa, "*Sadaretinde uğur yoktur*" gerekçesiyle yerini Koca Sinan'a bırakmak zorunda kaldı. (H. 2 Cemaziyelevvel 1001/M. 4 Şubat 1593). Koca Sinan, sadarete geldiğinde yerini sağlamlaştırma adına Avusturya üzerine bir prestij seferi düzenledi. Fakat söz konusu seferden bir netice alamadı ve yeni padişah III. Mehmed, seferi iyi yönetemediği gerekçesiyle sadaret mührünü Koca Sinan'dan alarak tekrar Ferhad Paşa'ya verdi (H. 6 Cemaziyelâhir 1003/M. 16 Şubat 1595). Ferhad Paşa, Erdel, Boğdan ve Eflak voyvodalıklarındaki isyan hareketliliği sebebiyle Eflak üzerine sefer hazırlığıyla meşgulken, bir kez daha rakibi Koca Sinan'ın hamleleriyle karşı karşıya kaldı. Güçlülük bastırılan sipahi isyanının ardından Eflak üzerine sefere çıkan Paşa; Koca Sinan Paşa, Cıgalazâde Yusuf Sinan Paşa, Siyavuş Paşa, sarayın yeni gözdesi Damad İbrahim Paşa (ki o esnada sadaret kaymakamı idi), Şeyhülislam Bostanzâde, meşhur Şair Baki'den müteşekkil rakip ve muhaliflerini de arkasında bıraktı. Söz konusu ekip, Paşa'nın Davutpaşa ordugâhından ayrılmasından hemen sonra aleyhinde çalışmaları başlattı ve nihayet Paşa, Rusçuk'ta köprü yapımı hazırlıklarıyla meşgulken İstanbul'dan gelen adamları vasıtasıyla görevden alındığını öğrendi. Bunun üzerine mühr-i hümayunu Satırcı Mehmed Paşa'ya bırakan Paşa, zor bir yolculukla İstanbul'a geldi. Burada aman dileyip çeşitli temaslarda bulunduyse da fayda etmedi. Zira onun hakkında bir görüş birliği sağlanmıştı ve sağlanan bu birlikteliğin bir sonucu olarak ömrü, nihayet Yedikule zindanında son buldu (05 Safer 1004/M. 10 Ekim 1595). Söz konusu ekip, öteden beri Paşa'yı her ne kadar izale etmek istemişlerse de başarılı olamamışlardı. Zira Paşa'nın esas koruyucusu III. Murad hayattaydı. Fakat III. Murad'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu III. Mehmed'le beraber Osmanlı siyasası yeni bir forma büründü. III. Mehmed, babasının aksine merkezi hükümetin paydaşlarını esas aldı. İşte III. Mehmed'in saray çevrelerine karşı tavır alıp merkezi hükümet kanadını güçlendirme çabasının ilk kurbanı Ferhad Paşa oldu. Bir başka ifadeyle Paşa'nın izalesi, merkezi hükümet ve saray çevrelerinin birlikteliğiyle dönemin siyasi ikliminde sağlanan konsensüsün bir sonucu oldu. Netice itibarıyla III. Murad'ın siyasası, Sokollu'nun izalesiyle neticelenirken; III. Mehmed'in siyasası ise Ferhad Paşa'nın izalesiyle sonuçlandı. Çünkü Sokollu Mehmed Paşa, III. Murad siyasasında merkezi hükümetin bir temsilcisi iken Ferhad Paşa da aynı şekilde saray merkezli bir yönetimin temsilcisi pozisyonuna gelmişti. Yani Ferhad Paşa'yı, III. Murad'a kadar şekillenmiş olan yönetim tarzına karşı bizzat III. Murad'ın itirazı doğururken, III. Mehmed'in babasının yönetim tarzına karşı itirazı da öldürmüştü. Dolayısıyla burada esas olan gerçeklik padişahların arka planda kalmalarına neden olan oluşumlara karşı hamleler yaparak kendilerini ön planda tutma refleksidir. III. Murad bunu, sadaret makamına tavır alıp, sarayı tahkim ederek yapmaya çalışmış; III. Mehmed de babasının politikaları sonucunda ortaya çıkan saray ekibini karşı sadaret makamının temsilcilerini yanına alarak yapmaya çalışmıştır. Hizip mücadelelerinde kazananın belirlenmesinde ise şüphesiz padişahların bu genel siyasası temel faktör olmuştur.

5. Sonuç

III. Murad'ın hanedanlık lehine başta Sokollu Mehmed Paşa ve diğer vüzera üzerinden merkezi hükümeti zayıflatma politikası, Osmanlı siyasası bağlamında bir dönüm noktası oldu. Zira III. Murad'ın merkezi hükümetin bileşenlerini hedef alması ister istemez, sarayın daha ziyade politik bir güç unsuru olarak belirmesini sağladı. III. Murad'ın saray merkezli politikası yukarıda vurgulandığı üzere Beylerbeyi Vakasıyla kırıldı. Zira öteden beri tahkim edilen merkezi hükümetin, sistemin doğası gereği bütün olarak etkisizleştirilmesi yahut ortadan kaldırılması söz konusu olamazdı. Nitekim merkezi hükümet güçleri, Beylerbeyi Vakasında varlıklarını hissettirmişler ve bu vakanın bir neticesi olarak III. Murad, istemeyerek de olsa kendi siyasası dışında şekillenen merkezi hükümet temsilcilerini hesaba katmak zorunda kalmıştı. Bu söz konusu olay aynı zamanda III. Murad'ın siyasasının bir neticesi olarak ortaya çıkan saray çevreleriyle merkezi hükümet çevrelerinin de ister istemez birbirlerini kabullenmelerini sağladı ve bu hâl, Osmanlı siyasasının sonraki yıllarına da sâri birtakım değişiklikler doğurdu. III. Murad'ın vefatıyla tahta oturan oğlu III. Mehmed, babasının saray merkezli politikasından rahatsız olarak tekrar merkezi hükümetin temsilcilerini esas alsa da merkezi hükümetin güçlü temsilcisi

Koca Sinan'ın ölümüyle saray çevreleri tekrar etkinliklerini artırmaya başladılar. Saray ve merkezi hükümet arasında bu dönüşümlü güç mücadelesi (gerilim) kanaatimizce Köprülüler sadaretine kadar devam etti. İşte Osmanlı padişahlarının bu genel tavrı, dönemin aktörlerinin tutunmalarına yahut bertaraf olmalarına neden oldu. Fatih'in kurumsallaştırdığı merkezi hükümetin işleyişi zamanla Sokollu Mehmed Paşa gibi önemli bir aktörü doğururken, III. Murad'ın merkezi hükümete karşı tavrı onun ve ekibinin tasfiye olmasına neden oldu. III. Murad siyasasının doğurduğu bir aktör olan ve tabiatıyla Sokollu hizbinin karşısında konumlanan Ferhad Paşa ise III. Mehmed'in merkezi hükümetten yana tavrı sebebiyle hem merkezi hükümet taraftarları ve hem de III. Mehmed'in siyasasına göre pozisyon alıp yeni bir aktörle (Damad İbrahim Paşa'yla) yeniden konumlanan saray çevreleri tarafından tasfiye edildi ve hikâyesi Yedikule zindanında idamıyla son buldu. Belirtildiği üzere III. Murad siyasasının bir sonucu olarak payitaht, daha sonraki süreçte saray ile merkezi hükümet çevreleri arasında güç gösterilerine sahne oldu ve nihayet Köprülüler sadaretinde paşa kapıları daha belirgin hale gelip padişah kapısı görece geri çekildi ve süreç sadaret makamı lehine evrilerek devam etti. Bu perspektiften bakıldığında III. Murad, Osmanlı hanedanlığı bağlamında ikinci bir Mehmed oldu. Fakat o bir "*Fatih*" olamadığı için hanedanlık siyasasını (Fatih'in kurduğu düzeni) tam olarak değiştiremedi.

Kaynakça

1) Arşiv Kaynakları: (*Mühimme Defterleri*)

- BOA, A. {DVNSMHHM.d.25/1970, H.22.03.982/M.12.07.1574.
BOA, A. {DVNSMHHM.d.35/909, H.09.09.986/M.09.11.1578.
BOA, A. {DVNSMHHM.d.36/691, H.21.03.987/M.18.05.1579.
BOA, A. {DVNSMHHM.d.37/1057, H.21.01.987/M.20.03.1579.
BOA, A. {DVNSMHHM.d.42/1984, H.22.08.987/M.14.10.1579.
BOA, A. {DVNSMHHM.d.52/271, H.19.10.991/M. 05.11.1583.

2) Kaynak Eserler:

- Akıllı, K. (2008). *Peçevî Tarihi (184b-218a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*. [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]
- Aykut, Ş.N. (Haz.). *Hasan Bey-zâde Tarihi II*. (2004). TTK Yayınları.
- Baron, W. W. (1981). *Anılar "16 Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan çizgiler"*. M. S. Dilmen (Çev.). İstanbul: Karacan Yayınları.
- Baykal, B.S. (Haz.). *Peçevi Tarihi I*. (1982a). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Baykal, B.S. (Haz.). *Peçevi Tarihi II*. (1982b). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çabuk, V. (Haz.). *Solak-zâde Tarihi II*. (1989). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çerçi, F. (Haz.). Gelibolulu, Mustafa Âlî. *Künhü'l- Ahbâr, (II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri) C: I-II-*. (2000a). Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Çerçi, F. (Haz.). Gelibolulu, Mustafa Âlî. *Künhü'l- Ahbâr, (II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri) C: III.* (2000b). Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Danışman, Z. (Haz.). (1985). *Koçi Bey Risalesi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Donuk, S. (Haz.). (2017). *Nev'îzâde Atâyî, Şakâ'îk Zeyli*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gerlach, S. (2007). *Türkiye Günlüğü c. I-II (1573-1578)*. T. Noyan (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- H. Ahmet Arslantürk & Börekçi, G. (Eds.). (2012). *Feridun Ahmed Bey, Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- İpşirli, M. (Haz.). *Tarih-i Selânikî I*. (1989a). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İpşirli, M. (Haz.). *Tarih-i Selânikî II*. (1989b). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3409.
- Noyan, T. (2012). *Rehinhold Lubenau Seyahatnamesi-Osmanlı ükesinde,1587-1589*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Schweigger, S. (2014). *Sultanlar kentine yolculuk 1578-1581*. T. Noyan (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Seidel, F. (2017). *Sultanın Zindanında, Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen bir elçilik heyetinin ibret verici öyküsü (1591-1596)*. T. Noyan (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Seyyid Lokman, *Tomar- Hümayun/Mücmelü't-Tomar*, TSMK, III. Ahmet nr.3599.
- Seyyid Lokman, *Zübdetü't Tevârih*, TİEM nr.1973.

Tarih-i Peçuylu, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.631.

Tarih-i Selânikî, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr.2259.

Yılmaz, A. (2005). *Peçevi Tarihi (150b-184a metin, edisyon kritik, dizin, özel adlar sözlüğü)*. [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]

3) Araştırma ve İncelemeler:

Abou-El-Haj, R. A. (2011). *1703 İsyanı Osmanlı siyasasının yapısı*. Ç. Sümer (Çev.). Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

Altaylı, Y. (2006). Budin Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566). *OTAM Ankara Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (19), 33-51.

Altaylı, Y. (2009). Macarca mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578). *AÜDTCFD*, 49(2), 157-171.

Atçıl, M. Z. (2020). Kanûnî neden oğlu Şehzade Mustafa'yı boğdurdu? (Hasan Umut). *İsar Podcast'i*.

Aycibin, Z. (2016). *Çöküş edebiyatının merkezinde bir padişah: Manevi dünyası ile Sultan III. Murad*. Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.

Barkey, K. (1999). *Eşkiyalar ve devlet: Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi* (Çev. Z. Altok). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Börekçi, G. (2010). *Factions and favorites at the courts of Sultan Ahmed I (r. 1603–1617) and his immediate predecessors* (Doktora tezi, Ohio State University).

Börekçi, G. (2013). Sultan ve musahipleri. E. S. Gürkan & C. Gratien (Haz.), *Osmanlı Tarihi Podcast'i* (No:123).

Börekçi, G. (2014). The rise and fall of a sixteenth-century Ottoman royal favorite: Doğancı Mehmed Pasha and the Beylerbeyi incident of 1589 revisited. *Harvard University Center for Middle Eastern Studies*, 1–17.

Cezar, M. (1958). *Mufasssal Osmanlı tarihi* (Cilt II). Şehir Matbaası.

Danışmend, İ. H. (1948). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi* (Cilt II). Türkiye Yayınevi.

Danışmend, İ. H. (1950). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi* (Cilt III). Türkiye Yayınevi.

Değirmenci, T. (2012). *İktidar oyunları ve resimli kitaplar: II. Osman devrinde değişen güç dengeleri*. Kitap Yayınevi.

Emecen, F. M. (2021). Manisa Sarayı'ndan Saray-ı Hümayun'a III. Murad'ın şehzadelik yılları. E. Gülsoy (Ed.), *Sultan III. Murad Dönemi ve Bursa* (ss. 13–30). Gaye Kitapevi.

Erdoğan, M. K. (2016). Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki hayratı. *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, (35), 67–116.

Farooqi, S. (2004). Krizler ve değişim 1590–1699. H. İnalcık & D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi II*. Eren Yayıncılık.

Fetvacı, E. (2013). *Sarayın imgeleri: Osmanlı sarayının gözüyle resimli tarih* (Çev. N. Elhüseyni). Yapı Kredi Yayınları.

Fleischer, C. H. (1996). *Tarihçi Mustafa Ali: Bir Osmanlı aydın ve bürokratı* (Çev. A. Ortaç). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gökbilgin, M. T. (1992). *Kanunî Sultan Süleyman*. MEB Yayınları.

- Gökbilgin, M. T. (1979). Mehmet Paşa, Sokullu, Tavîl. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt VII, ss. 595–605). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnalcık, H., & Quataert, D. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik tarihi I* (Çev. H. Berktay). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ (1300–1600)* (Çev. R. Sezer). Yapı Kredi Yayınları.
- Káldy-Nagy, G. (1990). Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566–1578). *Belleten*, 54(210), 649–663.
- Kunt, İ. M. (2012). Bir şehzade sancağa çıkar (bir ihtimal dönme üzere). B. Tezcan & K. K. Barbir (Der.), Z. N. Yelçe (Çev.), *Osmanlı dünyasında kimlik ve kimlik oluşumu: Norman Itzkowitz armağanı*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kütükoğlu, B. (1979). Murad III. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt VIII, ss. 615–625). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kütükoğlu, B. (2020). Murad III. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt XXXI, ss. 172–176). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Necipoğlu, G. (2013). *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı, mimari tören ve iktidar* (Çev. R. Sezer). Yapı Kredi Yayınları.
- Necipoğlu, G. (2013). *Sinan çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda mimarî kültür* (Çev. G. Ç. Güven). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ocakaçan, L. K. (2016). *Geç 16. ve erken 17. yy'da Osmanlı Devleti'ndeki patronaj ilişkilerinin Gazanfer Ağa örneği üzerinden Venedik belgelerine göre incelenmesi* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi).
- Öztürk, Y. (2022). Sokullu iktidarının inşa ve II. Selim'in pasifize edilme aracı olarak Sigetvar Seferi. F. Yaşa (Ed.), *Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa* (ss. 43–67). Gaye Kitapevi.
- Peirce, P. L. (1996). *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümlerlik ve kadınlar* (Çev. A. Berktay). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Takats, S. (2011). *Macaristan Türk âleminde çizgiler* (Çev. S. Karatay). TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2009). *Osmanlı tarihi* (Cilt 3, Kısım I). TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin saray teşkilâtı*. TTK Yayınları.

Makale Bilgi Formu

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yapay Zekâ Bildirimi: Bu makale yazılırken hiçbir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.